

Monety kolekcjonerskie

nominał	20 zł
metal	925/1000Ag oraz cyrkonium
stempel	lustrzany
średnica	38,61 mm
masa	28,28 g
wielkość emisji	25.000 szt.

Awers: Wizerunek orła ustalony dla godła Rzeczypospolitej Polskiej na tle stylizowanego fragmentu skały z żyłami soli. Poniżej orła z lewej strony oznaczenie roku emisji: 2001, z prawej strony napis: 20/ZŁ. U góry półkolem napis: RZECZPOSPOLITA, u dołu półkolem na tle stylizowanej skały napis: POLSKA. Pod lewą łapą orła znak mennicy: $\frac{m}{w}$.

Rewers: Scena przedstawiająca pracę w kopalni soli kamiennej w dawnych wiekach: w centralnej części wizerunek czterech górników toczących tzw. bałwan soli, w tle pracujący górniczy. U góry napis: KOPALNIA SOLI, u dołu cyrkonium imitująca kryształ soli oraz napis: W WIELICZCE.

Projektant monety: **Robert Kotowicz**

nominał	2 zł
metal	stop CuAl5Zn5Sn1
stempel	zwykły
średnica	27,00 mm
masa	8,15 g
wielkość emisji	500.000 szt.

Awers: Wizerunek orła ustalony dla godła Rzeczypospolitej Polskiej, po bokach orła oznaczenie roku emisji: 20-01, pod orłem napis: ZŁ 2 ZŁ, w otoku napis: RZECZPOSPOLITA POLSKA poprzedzony oraz zakończony sześcioma perełkami. Pod lewą łapą orła znak mennicy: $\frac{m}{w}$.

Rewers: Scena przedstawiająca pracę w kopalni soli kamiennej w dawnych wiekach - w centralnej części wizerunek czterech górników toczących tzw. bałwan soli. Wokół stylizowany fragment wnętrza kopalni. U góry półkolem napis: KOPALNIA SOLI, u dołu napis: W WIELICZCE.

Na boku ośmiokrotnie powtórzony napis: NBP, co drugi odwrócony o 180 stopni, rozdzielony gwiazdkami.

Projektant awersu: **Ewa Tyc-Karpińska**

Projektant rewersu: **Robert Kotowicz**

Monety zostały wyprodukowane w Mennicy Państwowej SA w Warszawie.

Skład i druk: Drukarnia NBP

Projekt: DECORUM

W dniu 21 marca 2001 r. Narodowy Bank Polski wprowadza do obiegu polskich, czynnym od drugiej połowy XIII w. do chwili obecnej. Do 1772 r. dwie monety kolekcjonerskie obydwie kopalnie stanowiły własność królewską i tworzyły jedno „Kopalnia soli w Wieliczce”, o nominałach:

- 20 zł – wykonana stemplem lustrzanym w srebrze,
- 2 zł – wykonana stemplem zwykłym w stopie CuAl5Zn5Sn1, tzw. „Nordic Gold”.

Monety stanowią rozszerzenie emittowanej w poprzednich latach serii monet „Zamki i pałace w Polsce” i zatytułowanej obecnie „Zabytki kultury materialnej w Polsce”.

Kopalnia soli w Wieliczce jest – obok kopalni bocheńskiej – najstarszym zakładem górniczym na ziemiach polskich, czynnym od drugiej połowy XIII w. do chwili obecnej. Do 1772 r. dwie monety kolekcjonerskie obydwie kopalnie stanowiły własność królewską i tworzyły jedno duże przedsiębiorstwo salinarne, zwane Żupami Krakowskimi, największe w Polsce przedrozbiorowej, poważnie liczące się w skali europejskiej. Początki eksploatacji solanek na terenie Wieliczki sięgają neolitu (ok. 3.500 lat p.n.e.). W średniowieczu, ok. 1280 r., rozpoczęto wydobycie soli kamiennej, uruchamiając kopalnię z najstarszym szybem wydobywczym – Goryszowskim. W XIV w. Żupy Krakowskie były już doskonale zorganizowanym zakładem produkcyjnym, dostarczającym ok. 1/3 wszystkich dochodów do skarbu królewskiego; w późniejszych

wiekach stanowiły również źródło bogacenia się wielu mieszczan krakowskich i rodów magnackich, jak Bonerów, Lubomirskich, Morsztynów i innych. Według Statutu (ordynacji górniczej) Kazimierza Wielkiego z 1368 r. salinami zarządzał żupnik, który podlegał bezpośrednio królowi i zajmował się nie tylko samym administrowaniem żup, ale także ich agendami finansowymi i zbytem soli. Przedsiębiorstwo salinarne tworzyły 3 podmioty: kopalnia, warzelnia i gospodarstwo żupne. W kopalni bardzo ważną była funkcja bachmistrza (góromistrza), odpowiadającego za sprawy techniczne, podlegającego – podobnie jak żupnik – bezpośrednio królowi. Wśród pracowników zatrudnionych pod ziemią najważniejszą grupę stanowili kopacze, których liczba – według Statutu Kazimierza Wielkiego – wynosiła 60. Zrzeszeni byli w bractwie kopaczy i osiadali wyznaczone miejsca kopackie, tzw. działa. Oddzielne grupy tworzyli tragarze zajmujący się transportem urobku solnego oraz kowale trudniący się wyrabianiem i ostrzeniem narzędzi górniczych. Całością robót kopalnianych kierowali sztygarzy, zatrudnieni po jednym przy każdym szybie.

W XIV w. istniały w Wieliczce 4 szyby: Regis, Swadkowski, Świętosławski i Wodna Góra. Ostatnim szybem średniowiecznym, zgłębnym w drugiej połowie XV w., był Seraf, wysunięty najdalej w kierunku wschodnim złoże. Od XV w. stosowano w nadszybiach duże urządzenia wyciągowe z poziomym wałem linowym, zwane kieratami, poruszane przez 4 pary koni. Podstawową formą handlową urobku solnego były tzw. bałwany – bryły solne w kształcie walca, wytwarzane od XIII w. Pod koniec średniowiecza żupa wielicka zatrudniała ok. 300 – 350 ludzi, a jej globalna produkcja wynosiła 7 – 8 tysięcy ton soli rocznie.

W czasach nowożytnych (XVI – XVIII w.) salina wielicka przechodziła kolejne etapy rozwoju i stagnacji, zależnie od polityki prowadzonej przez poszczególnych żupników. Na początku XVI w. pracowało tutaj ok. 430 osób, z których większość zatrudniona była w kopalni, w tym 120 kopaczy (stolników). Nastąpił wówczas duży rozwój przestrzenny kopalni zarówno w układzie poziomym, jak i pionowym. Sól wydobywano na poziomach I – III, tj. od 64 do 135 m głębokości, sporządzając dokładne mapy zasięgu wyrobisk podziemnych. W XVI w. istniało w Wieliczce 6 szybów wydobywczych, a w XVIII w. zgłębiono 8 kolejnych, z których tylko 5 trafiło na pokłady solne. Nadal podstawową formę handlową soli kamiennej stanowiły bałwany, których w XVII w. produkowano 3 rodzaje: krakowski, oświęcimski i słowacki, a w połowie XVIII w. wyrabiano nawet 9 ich rodzajów. Zastosowanie w XVIII w. kieratów konnych z pionowymi bębniami linowymi ułatwiło znacznie transport pionowy urobku z kopalni na powierzchnię. Wykorzystanie koni do pracy pod ziemią od początku XVI w. oraz zaprzestanie produkcji soli warzonej w 1724 r., ze względu na trudności opałowe, miały dwoisty wpływ na wydajność produkcyjną przedsiębiorstwa. Sól warzoną otrzymywano ze słonych wód kopalnianych wyciąganych w skórzanych workach (tzw. bulgach) szybem Wodna Góra na powierzchnię ziemi, gdzie po odpowiednim wzbogaceniu ich uzyskiwano solankę, odparowywaną następnie w dużych

paniach metalowych o kształcie prostokątnym. Od XIV do pocz. XVIII w. warzelnie dostarczały na rynek krajowy znaczne ilości soli cieszącej się dużym popytem wśród nabywców.

Większe zmiany w salinie wielickiej nastąpiły w okresie zaboru austriackiego (1772 – 1918). Zlikwidowano wówczas urzędy żupnika, podżupnika i bachmistrza, zastępując je nowymi stanowiskami. Salinami zarządzał administrator mianowany przez władze centralne w Wiedniu, który stał na czele Wyższego Urzędu Salinarnego w Wieliczce. Pierwszym administratorem był Aleksander Heiter von Schonweth – radca dworu wiedeńskiego. W drugiej połowie XIX w. w miejsce dotychczasowych kieratów konnych wprowadzono maszyny parowe, natomiast pierwszą maszynę wyciągową o napędzie elektrycznym zamontowano w szybie Regis w 1911 r. Od 1861 r. stosowano w kopalni szyny żelazne dla wagoników ciągniętych przez konie oraz różnego rodzaju wiertarki i wrębówki mechaniczne, zastępujące dawne narzędzia kopackie. Ograniczono produkcję dużych bałwanów solnych, wprowadzając na rynek znacznie mniejsze jednostki – kruchy formalne i naturalne oraz większą ilość soli drobnej, zwanej minucją. Reaktywowano także produkcję soli warzonej po wybudowaniu przy szybie Kinga nowoczesnej warzelni próżniowej w latach 1910 – 1913. Pod koniec XIX w. i na początku XX w. żupa wielicka dostarczała około 65-85 tysięcy ton soli rocznie, zatrudniając w 1913 r. ok. 1600 robotników.

W okresie międzywojennym kopalnia podlegała różnym jednostkom organizacyjnym, działającym w ramach ówczesnego Ministerstwa Przemysłu i Handlu, a od 1932 r. – przedsiębiorstwu państwowemu Polski Monopol Solny. Temu ostatniemu podporządkowana była także po zakończeniu drugiej wojny światowej do 1951 r. Obecnie podlega Ministerstwu Skarbu Państwa.

W okresie międzywojennym funkcjonowało w kopalni wielickiej 9 szybów wyciągowych i wentylacyjnych. Obecnie znajduje się 6 drożnych szybów, w tym 2 zjazdowe (Daniłowicz, Kinga) i 4 wentylacyjne. Przy eksploatacji złoże używano nadal różnego typu urządzeń mechanicznych o napędzie pneumatycznym, które zastąpiono później wiertarkami i wrębówkami elektrycznymi. W transporcie poziomym stosowano od 1925 r. lokomotywy o napędzie akumulatorowym do poruszania wagonów kolejki podziemnej z urobkiem solnym. Zmieniły się także sposoby urabiania soli i jej produkty (jednostki handlowe).

W 1964 r. zaprzestano wydobywania soli kamiennej, ograniczając się wyłącznie do produkcji soli warzonej, a od 1996 r. całkowicie zakończono eksploatację złoże.

W 1980 r. na ogólną ilość soli wyprodukowanej w Polsce – 4.533 tysiące ton – zakład górniczy w Wieliczce dostarczył 247 tysięcy ton soli warzonej, w tym z samego złoże wielickiego zaledwie 140 tysięcy ton. Przyjmuje się, że w ciągu 7 wieków funkcjonowania kopalni wielickiej wydobyto z niej ok. 26 – 27

milionów ton soli. Ogółem w Wieliczce w ciągu 700-letniego istnienia kopalni wykonano 26 szybów, ok. 2000 komór i ponad 200 km chodników, rozmieszczonych na 9 poziomach, od głębokości 64 do 327 m.

Obecnie, po zakończeniu eksploatacji złoże, podstawowym zadaniem przedsiębiorstwa jest zabezpieczenie podziemnych komór i chodników zarówno w aspekcie górniczym, jak i konserwatorskim ze szczególnym uwzględnieniem walorów zabytkowych dawnych wyrobów i urządzeń technicznych. Docelowo wyrobiska górnicze kopalni powinny spełniać 3 zasadnicze funkcje:

- sanatoryjno-leczniczą, ze względu na specyficzny mikroklimat umożliwiający leczenie dróg oddechowych; warunki te wykorzystuje już od 1958 r. podziemne sanatorium Kinga na poziomie V kopalni;
- szkoleniowo-dydaktyczną dla uczelni i szkół górniczych, geologicznych i geodezyjno-geofizycznych;
- najważniejszą jest niewątpliwie funkcja zabytkowo-muzealna i turystyczna ze względu na wartości historyczne i przyrodnicze obiektu, które pozwalają na zaliczenie go do unikatowych rezerwatów i skansenów górniczych na świecie; ilustrują to m.in. bogate zbiory Muzeum Żup Krakowskich funkcjonującego od 1951 r. na poziomie III kopalni.

Warunki geologiczne z uwzględnieniem stratygrafii tektoniki podkarpackich złóż solnych, zachowane ślady robót górniczych i różnych metod eksploatacji złoże, pozostałości dawnych narzędzi i urządzeń kopalnianych, liczne kaplice i miejsca kultu oraz wiek wyrobisk stanowiły podstawę do uznania wielickiej kopalni soli za zabytek kultury materialnej o szczególnym znaczeniu historyczno-przyrodniczym i wpisania jej na listę zabytków krajowych w 1976 r., w 1978 r. na Pierwszą Międzynarodową Listę Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego UNESCO i nadania statusu Pomnika Historii przez Prezydenta RP w 1994 r.

*prof. dr hab. Antoni Jodłowski
Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce*

Wszystkie monety kolekcjonerskie są prawnym środkiem płatniczym w Polsce.